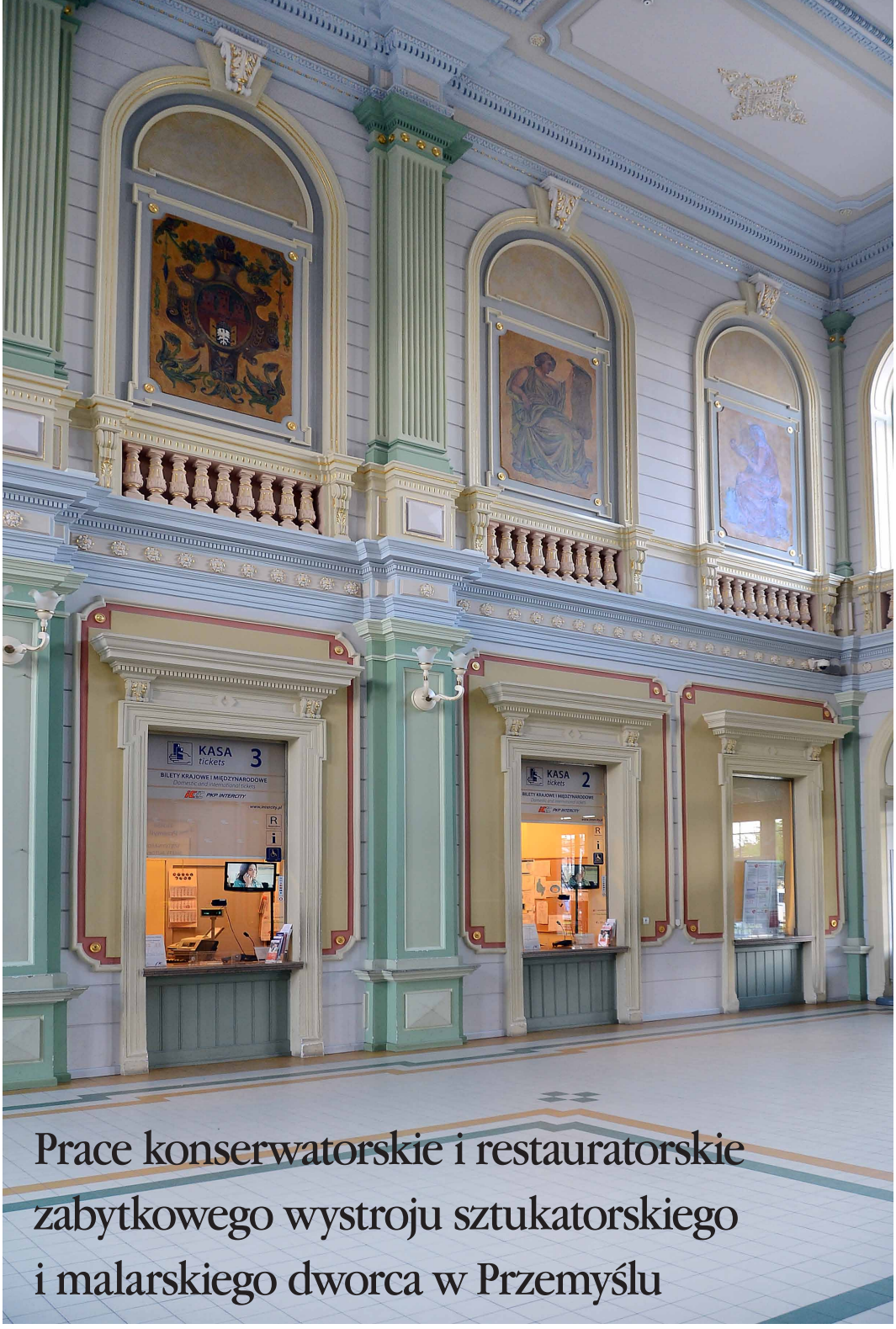

Prace konserwatorskie i restauratorskie zabytkowego wystroju sztukatorskiego i malarskiego dworca w Przemyślu

Keim
Farby Mineralne Sp. z o.o.
ul. Fabryczna 20C
53-609 Wrocław
tel.: (71) 711 72 89
www.keim.pl

W latach 2010–2011, w ramach programu rewitalizacji zabytkowych dworców kolejowych, należących do Polskich Kolei Państwowych, przeprowadzono remont jednego z najpiękniejszych polskich dworców.

Historia obiektu

Przemyski dworzec został wybudowany w latach 1859–1860, dzięki Galicyjskiej Kolei Karola Ludwika, a główną przyczyną jego powstania była budowa linii kolejowej Przemyśl – Lwów, otwartej 4 listopada 1860 r. W roku 1895 dworzec gruntownie przebudowano i rozbudowano, co spowodowane było znacznym wzrostem liczby ludności Przemyśla oraz stacjonowaniem garnizonu wojskowego. W tym właśnie okresie dworzec zyskał neobarokową dekorację na elewacjach oraz bogaty wystrój sztukatorski wnętrz i polichromie, które w większości zachowały się do dzisiaj. Pierwotnie dworzec posiadał jeszcze bogatszy niż dzisiaj wystrój, na który składały się m.in.: stylowe meble, lustra ścienne, ozdobne żyrandole, kinkiety, trawione szyby z motywami

Sala restauracji, polichromie ścienne podczas prac konserwatorskich – oczyszczanie, uzupełnianie ubytków.

Sala restauracji, stan zachowania przed konserwacją.

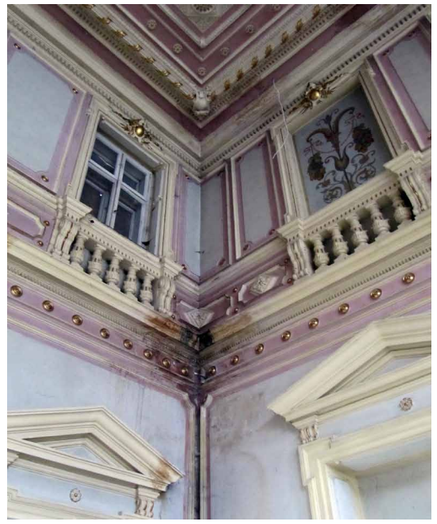

godła kolejowego, mosiężne kraty, sprowadzane z wiedeńskiej firmy R.Ph. Wagner oraz posadzki ceramiczne z przedsiębiorstwa L.R. Dietz z Pragi (częściowo zachowane w pomieszczeniu świetlicy). Przed r. 1939 w sali restauracji pochodzący z Przemyśla wybitny malarz Marian Stroński, uczeń Jacka Malczewskiego i Leona Wyczółkowskiego, wykonał dekoracje ścienne w formie malowanych impresyjnie obrazów, przedstawiających widoki Przemyśla. Z lat 30. XX w. pochodzą także zachowane w hallu głównym polichromie autorstwa Jana Talagi i Feliksa Michała Wygrzywalskiego, przedstawiające: alegorie komunikacji kolejowej, przemysłu, architektury, telekomunikacji, poczty, rzemiosła i rolnictwa, twórczości architektonicznej oraz żeglugi (komunikacji wodnej), herb Pilawa, herby miast Lwowa, Przemyśla i Krakowa. Po wojnie, w 1959 r., miał miejsce remont kapitalny dworca, a w 1966 przebudowa części budynku. W 1992 r. przeprowadzono kompleksowe prace konserwatorskie we wnętrzach, poprzedzone badaniami i odkrywkami stratygraficznymi, a w 1995 r. wykonano remont elewacji dworca.

Technika wykonania

Budynek wzniesiono w technologii tradycyjnej, z cegły pełnej, układanej na zaprawie wapiennej. Powierzchnie wewnętrzne ścian tynkowano zaprawami wapienno-piaskowymi, w warstwie zewnętrznej użyto zapraw drobnoziarnistych. Sztukatorski wystrój wnętrz wykonano z gipsu, przy wykorzystaniu różnych technik. Profile gzymsów zrealizowano metodą wyciągania według szablonu bezpośrednio na ścianach i sufitach lub metodą ciągnioną na stole sztukatorskim. Po utwardzeniu elementów były one następnie wklejane w miejscach przewidzianych projektem. Powtarzalne elementy sztukatorskiego wystroju, takie jak kapitele, rozety, tralki itp., zostały wykonane warsztatowo w formach wieloklinowych. Pierwotne wymalowania wykonane były farbami kazeinowo-wapiennymi, podbarwionymi pigmentami naturalnymi. Przed malowaniem gładkie tynki drobnoziarniste pokrywane były pobiałą wapienną. Drobne elementy sztukaterii dekorowano technikami pozłotniczymi, płatkami szlagmetalu. Obrazy alegoryczne na ścianach hallu głównego wykonane zostały w technice temperowej (tempera tłusta). Warstwa malarska położona została na podkładzie z pobiały wapiennej, którą pokryto gładzony tynk drobnoziarnisty, piaskowo-wapienny. Obrazy dekoracyjne w pomieszczeniu restauracji (II kondygnacja ścian) malowane były farbami olejnymi na podkładzie z barwionej pobiały, na podłożu wyrównującym z zaprawy wapienno-piaskowej.

Obrazy Mariana Strońskiego malowane były farbami olejnymi z dodatkiem pokostu. Podkład stanowiły trzy warstwy pobiały, z których dwie były barwione. Warstwa malarska została wykonana w technice olejnej.

Stan zachowania

Przed rozpoczęciem prac konserwatorskich wnętrza dworca były bardzo zaniedbane. Na zły stan zachowania wystroju wnętrz dworca miało wpływ wiele czynników, które, w wyniku wieloletniego braku właściwej opieki nad zabytkiem, doprowadziły do poważnych zniszczeń. Jedną z poważniejszych przyczyn były nieszczelności pokrycia dachowego oraz obróbek blacharskich dachu, które skutkowały przenikaniem wody opadowej do wnętrz budynku i powodowały znaczne zawilgocenie fragmentów gipsowych sztukaterii sufitowych, krystalizację soli rozpuszczalnych w wodzie oraz rozwój mikroorganizmów – grzybów pleśniowych oraz licznych kolonii bakterii. Brak sprawnego systemu instalacji centralnego ogrzewania potęgował wilgotność we wnętrzach (pomiary wilgotności w pomieszczeniach restauracji i hallu głównego przed przystąpieniem do prac wykazywały wartości nawet do 70%). Brak odpowiedniej izolacji przeciwwilgociowej murów oraz niewłaściwe ukształtowanie terenu wokół dworca spowodowało podciąganie kapilarne wody przez ściany i znaczne zasolenie partii cokołowych pomieszczeń.

Podczas wcześniejszych remontów powierzchnie tynków oraz sztukaterii zostały oczyszczone z pierwotnych powłok malarskich, głównie metodą opalania, co przyczyniło się do powstania wielu ubytków. W obrębie sztukaterii zakres zniszczenia oszacowano na ok. 25%. Stwierdzono występowanie wielu spękań włosowatych na boniowaniu i powierzchniach płaskich, będących wynikiem drgań dynamicznych. Ponadto w wielu miejscach powłoki malarskie uległy złuszczeniu oraz odspojeniu, potęgując wrażenie zaniedbania. W kilku pomieszczeniach w strefach cokołowych wykonano także wiele nieumiejętnych napraw profili sztukatorskich zaprawami cementowymi oraz amatorskie przemalowania farbami olejnymi. Wszystkie powierzchnie stropów i ścian pokryte były grubą warstwą zanieczyszczeń powierzchniowych, nagromadzonych w zagłębieniach. Sprzyja temu duża ilość bogato rzeźbionych form wystroju sztukatorskiego pomieszczeń dworca. Powłoki malarskie, wykonane farbami kazeinowo-wapiennymi z dodatkiem pigmentów mineralnych, uległy częściowemu odbarwieniu oraz osłabieniu strukturalnemu, skutkującemu pudrowaniem. Złocenia, które wykonano szlagmetalem w technice na mikstion, zachowały się

Sala restauracji, w trakcie konserwacji – przywracanie pierwotnej formy detalom sztukatorskim.

dobrze w miejscach suchych, a w strefach zawilgoceń uległy całkowitej destrukcji. Polichromie M. Strońskiego zachowały się w dość dobrym stanie – zaobserwowano jedynie nieliczne spękania, a miejscami ubytki głębsze i sięgające warstw tynku. Znaczne ściemnienie warstwy malarskiej spowodowane było zastosowaniem przez autora techniki olejnej do wykonania dekoracji. Stwierdzone przebarwienia na powierzchni malowidła powstały w wyniku naturalnego starzenia się materiałów malarskich oraz znacznego zawilgocenia podłoża.

Prace konserwatorsko-restauratorskie

Kompleksowe prace remontowe, rozpoczęte w roku 2010, oprócz robót budowlanych obejmowały m.in.: renowację elewacji, remont dachu, renowację elementów metaloplastycznych, renowację stolarki okiennej i drzwiowej, konserwację kamiennych detali schodów, renowację posadzki ceramicznej oraz przede wszystkim konserwację wystroju sztukatorskiego wnętrz dworca.

Jednym z poważniejszych wyzwań, które stanęły przed wykonawcami, było przeprowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich bogatego wystroju wnętrz. Prace o bardzo dużym zakresie, ograniczone krótkim czasem realizacji, wymagały profesjonalnego zespołu i wieloletniego doświadczenia. Na zachowane elementy wewnętrzne, które poddano pracom konserwatorskim, składały się: dekoracje sztukatorskie ścian i sufitów wraz ze złoceniami pomieszczeń hallu głównego, restauracji, korytarza wschodniego i zachodniego, świetlicy, saloniku, sali recepcyjnej oraz polichromie ścienne w hallu głównym i restauracji. Ponadto wykonano także renowację

Salonik, stan po konserwacji.

Korytarz wschodni, stan po konserwacji

Hall główny, stan po konserwacji.

Sala restauracji, stan po konserwacji.

stalowego świetlika w hallu głównym i żeliwnych balustrad klatek schodowych, konstrukcji zadaszenia peronu oraz konserwację kamiennych stopni klatek schodowych. W ramach założeń programowych, dotyczących wystroju sztukatorskiego, przyjęto wykonanie konserwacji technicznej wraz z rekonstrukcją zdegradowanych detali sztukatorskich oraz konserwacji estetycznej, której celem było przywrócenie, w maksymalny możliwy sposób, pierwotnej kolorystyki wszystkich pomieszczeń dworca. Ze względu na znaczne zawilgocenie ścian i sufitów większości pomieszczeń, założono zastosowanie spójnego systemu, opartego na materiałach renowacyjnych firmy Keim. Podjęto także decyzję, że wszystkie złocenia szlagmetalem zostaną zastąpione płatkami złota. W przypadku malowideł M. Strońskiego przyjęto wykonanie konserwacji technicznej oraz minimalnej ingerencji w warstwie malarskiej, dokonując jedynie niezbędnych retuszy.

W ramach prac wstępnych stopniowo osuszano zawilgocone partie sufitów oraz ścian, używając nagrzewnic elektrycznych. Następnie, z zachowaniem dużej ostrożności, usuwano ze ścian zbędne elementy instalacji elektrycznej oraz drobne elementy metalowe. Gdy zmniejszono zawilgocenie ścian i sufitów, przeprowadzono dokładną dezynfekcję tynków i sztukaterii. Aby zablokować rozwój pleśni, na powierzchni wypraw tynkarskich rozpylono roztwór lichenicydy w alkoholu etylowym. Po przeprowadzonych próbach usuwania wtórnych warstw farby różnymi metodami, zdecydowano się na usuwanie mechaniczne przy pomocy szpachelek i skalpeli. W miejscach, gdzie usunięcie farby było trudniejsze, zwłaszcza wcześniej zalanych, dodatkowo przemalowania zmiękczano parą wodną. Następnym skomplikowanym procesem było wzmocnienie i konsolidacja tynków. Podjęto decyzję o usunięciu luźnych, zdezintegrowanych fragmentów tynków, w miejscach, gdzie nie dało ich się już trwale skonsolidować. W tym etapie usunięto również wtórne fragmenty gipsu, założone niegdyś w celach naprawczych. Konieczne było także zdemontowanie kilku fragmentów profili i detali sztukatorskich, gdyż długotrwałe zawilgocenie gipsu doprowadziło do ich silnej dezintegracji.

Starano się możliwie jak najdokładniej usuwać mechanicznie zabrudzenia, gromadzące się przez lata w szczelinach i krawędziach rozwarstwionych fragmentów gipsu. Pogłębione i poszerzone zostały wszystkie pęknięcia wypraw tynkarskich oraz rysy i łączenia fragmentów sztukaterii. Oczyszczanie i „żyłowanie" było konieczne do uzyskania odpowiednio mocnej spoiny przy wykonywaniu uzupełnień nowymi zaprawami. Zaobserwowano również odspojenia gipsu w miejscach, gdzie znajdowały się skorodowane śruby mocujące sztukaterii. Łączenia dokładnie oczyszczono i zabezpieczono farbami antykorozyjnymi.

Kolejnym etapem prac była dezynfekcja strukturalna. W tym celu na całą powierzchnię ścian (z wyłączeniem polichromii) i sufitu nałożono środek do zwalczania mikroorganizmów KEIM Algicid-Plus. Po takim przygotowaniu całej powierzchni możliwe było uzupełnianie ubytków. Ten etap rozpoczęto od stabilizacji ruchomych fragmentów narzutu tynkarskiego na suficie. Wszystkie ruchome, odspojone fragmenty tynków oraz zbrojenia trzcinowego stabilizowano, mocując je do desek nierdzewnymi wkrętami, co usztywniło i wzmocniło podłoże. Na tak przygotowanych sufitach i ścianach wykonano uzupełnienia ubytków. Do grubszych uzupełnień wybrano zaprawę KEIM NHL-Kalkputz-Grob, natomiast drobniejsze uzupełnienia oraz wyrównanie powierzchni wykonywano stosując szpachlówkę KEIM Universalputz-fein.

Podłoże pod zakładane uzupełnienia i naprawy wzmocniono stosując głęboko penetrujący środek gruntujący KEIM Soliprim. Tak przygotowane powierzchnie ścian i sufitu mogły być wykończone warstwami wygładzającymi, do których zastosowano drobnoziarnistą szpachlówkę mineralną KEIM Dolomitspachtel.

Ważnym elementem działań renowacyjnych było uzupełnienie sztukaterii. Te prace rzeźbiarskie wykonywano głównie z narzutu. Brakujące lub zdegradowane detale sztukatorskie zrekonstruowano w tradycyjnych technikach, jako odlewy sztukatorskie. Wszystkie założone gipsy zostały zagruntowane, co zmniejszyło i ujednoliciło ich chłonność, przygotowując je do założenia warstwy malarskiej. Ze względu na bardzo wysoką paroprzepuszczalność zastosowano przy tych działaniach uniwersalny środek gruntujący KEIM Soliprim.

Tak przygotowane ściany i sufit poddano uzupełnieniom warstwy malarskiej. Po wykonaniu licznych prób pod względem odpowiednich walorów technicznych i estetycznych zdecydowano się zastosować farby KEIM Innotop oraz KEIM Optil – wysokoprzepuszczalne dla pary wodnej i odporne na działanie światła. Oryginalne złocenia na ścianach i suficie hallu głównego zostały podczas wcześniejszych remontów zastąpione płatkami szlagmetalu. Dlatego konieczne było usunięcie wtórnej warstwy i przeprowadzenie praktycznie pełnej rekonstrukcji złoceń z zastosowaniem płatków złota transferowego. Badania stratygraficzne wykazały, że podczas poprzedniego remontu usunięto wszystkie wcześniejsze warstwy malarskie i nowe powłoki wykonano bezpośrednio na podłożu. Dlatego też dyspozycje odnośnie kolorystyki oraz złoceń opracowano głównie na podstawie wykonanych badań stratygraficznych z 1992 r. oraz badań historyczno-porównawczych i uzgodniono z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Przemyślu. Prace konserwatorskie we wnętrzach obejmowały również polichromie ścienne. Po wykonaniu zabiegów oczyszczenia, dezynfekcji, podklejeniu odspojeń, konsolidacji i uzupełnieniu ubytków zaprawami KEIM Universalputz oraz KEIM Athenit-liscio, wykonano uzupełnienia warstwy malarskiej suchymi pigmentami w spoiwie z dyspersji polialkoholu winylowego. Po wyschnięciu retuszy powierzchnie malowideł zabezpieczono matowym werniksem końcowym.

Kompleksowe prace konserwatorsko-restauratorskie objęły także renowację bogato zdobionej elewacji, konserwację stolarki okiennej i drzwiowej, którą poddano częściowej rekonstrukcji, renowację zachowanej posadzki ceramicznej, konserwację stopni z piaskowca w klatkach schodowych oraz renowację żeliwnych balustrad w klatkach i na peronie. W ramach prac remontowych wykonano m.in. nowe pokrycia dachowe z blachy tytanowo-cynkowej, instalacje elektryczne, nowe instalacje centralnego ogrzewania podłogowego oraz prace wykończeniowe, w tym rekonstrukcję posadzek ceramicznych.

Przeprowadzone w latach 2010–2011 prace remontowe oraz kompleksowe prace konserwatorskie i restauratorskie dworca w maksymalny możliwy sposób przywróciły historyczny wygląd budynku oraz przywróciły do świetności kolejny piękny obiekt na mapie Przemyśla. Starania konserwatorów zabytków oraz wszystkich uczestników procesu budowlanego zostały docenione przez Generalnego Konserwatora Zabytków, który wyróżnił inwestora – PKP SA – za renowację przemyskiego dworca.

Michał Potz

Fotografie: autor, Ł. Marchewa

W realizacji prac uczestniczyli:
mgr konserwacji dzieł sztuki rzeczoznawca Barbara Kubisa, mgr konserwacji dzieł sztuki, rzeczoznawca Jolanta Chmara – program prac konserwatorskich, mgr Elżbieta Orłowska, mgr Krzysztof Zykubek – badania chemiczne i mikrobiologiczne, arch. Marek Rytych – projekt architektoniczny, Budimex SA – generalny wykonawca, firma konserwatorska Mosaicon – wykonawca prac konserwatorsko-restauratorskich wystroju wnętrz, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Przemyślu – nadzór konserwatorski.